

Mihail Manoilescu – analist al burgheziei române interbelice

Angela Banciu

Universitatea Politehnică București

Mihail Manoilescu reprezintă o personalitate politică și culturală de excepție. Alături de Ștefan Zeletin, el ne oferă cea mai profundă și nuanțată analiză a caracteristicilor burgheziei române în raport cu cea europeană. Sunt relevante cel puțin zece mari idei care reflectă principalele componente analitice ale teoriei burgheziei din perspectivă istorică: ideea de clasă, categoric sociologică, a burgheziei, structurarea burgheziei pe două niveluri distincte, trinomul burgheziei–capitalism–liberalism, formularea regularității sociale „a arderii” etapelor, rolul „axial” al industriei în dezvoltarea societății, semnificația rolului și valorilor instituțiilor moderne, psihologia și stilul de viață al burgheziei românești, „deficitul” de responsabilitate al acesteia, precizia față de expresia prin care a alcătuit portretele psihologice ale categoriilor profesionale burgheze și pseudoburgheze.

În istoria României moderne, Mihail Manoilescu reprezintă o personalitate politică și culturală de excepție. A fost un strălucit inginer, profesor, om politic diplomat și, mai presus de toate, un economist român recunoscut pe plan mondial și negalat de nimeni până acum, prin monumentale activități științifice, publicate în lucrări și reviste de circulație internațională. Listele sale bibliografice sunt impresionante și constau, potrivit exegeților săi, în 128 de lucrări și zeci de studii și articole.¹

Absolvind Școala de Poduri și Șosele din București ca șef de promoție, în 1915, a intrat în politică printr-o realizare inginerescă de interes național. „E drept – spunea Manoilescu – că specialitatea mea m-ar fi destinat mai mult spre rolul liniștit și unilateral de tehnician și conducător de întreprinderi, dar dimensiunea politică din mine era mai puternică decât conformismul

carierei” (Manoilescu, 1993, 9-12). Interesul științific și politic legat de elaborarea și adoptarea constituției din 1923 l-a impus ca orator de largă audiență la prelegerile publice desfășurate la Institutul Social Român, condus pe atunci de marele sociolog Dimitrie Gusti². Având un spirit analitic anglo-saxon și o rigoare logică de tip germanic, asociate cu o componentă sufletească de tip latin, a alcătuit o operă de relevanță europeană și mondială, aducând o contribuție originală românească în cadrul literaturii de specialitate a vremii.

Nu-mi propun, în lucrarea de față, să deslușesc unele „defecte” sau limite ale gândirii lui Manoilescu, ce aparțin, în mare măsură, spiritului timpului. „Vremurile – spunea însuși Manoilescu – schimbă criteriile binelui și ierarhia valorilor” (Manoilescu, 1993, 17). Analiza operei lui Manoilescu ne dezvăluie poate unul

din cele mai complicate trasee teoretice din cultura politică interbelică. Demersul său științific poartă atât amprenta clară și logică a minții inginerului, cât și dificultatea interpretativă izvorâtă din împletirea raționalismului și creativității cu opțiunile ideologice proprii, dintr-o perioadă sau alta a construcțiilor teoretice. De bună credință și sinceritate, precum și de o moralitate profundă, el impresionează, în chip deosebit, pe cititorul *Memoriilor* sale. Manoilescu însuși afirma că „viața mea a fost un șir de probleme de conștiință individuală și de etică politică, pe care le-am rezolvat, bine sau rău, dar empiric, după inspirații nedesluite și sub imperative cărora nu le cunosc singur obârșia” (Manoilescu, 1993, 17). Traectoria politică și teoretică a lui Mihail Manoilescu a fost aceea a unui dezamăgit. Cu siguranță așa se explică cum un teoretician strălucit al liberalismului românesc ajunge, mai târziu, la unele idei care profetizează statul totalitar de dreapta. Dezamăgirile personale și crizele politice interbelice îi vor genera resentimente față de politicianismul democrat, izvorâte din marea lui frică față de anarhie, prezentă, de altminteri, în sufletul multor intelectuali ai vremii. Totodată, decalajul manifestat între formele politice ale modernității promovate de liberali în viața socială și politică și modul de viață al societății rurale îi creează analistului Manoilescu reflecții adânci cu privire la burghezie și la rolul ei în societatea românească interbelică.

Lucrarea *Rostul și destinul burgheziei românești* a fost publicată în 1943, la douăzeci de ani după ce autorul nu a mai scris o carte în limba română, exceptând prelegerile de deschidere la Politehnica din București, apărute sub titlul *Încercări în filosofia științelor economice*, în 1938, și *Cursul de economie politică și raționalizare*, editat la Politehnică, în 1940.

Marea valoare și actualitate a lucrării, dacă înlăturăm încărcătura ei ideologică, constă în mecanismul analitic impecabil al autorului, menit a identifica toate virtuțile manageriale ale clasei responsabile de instaurarea economiei capitaliste de piață (Manoilescu, 1993, 17), promotoare a revoluției liberale și a modernizării, clasă distrusă economic, politic și fizic de puterea comunistă și care revine, în mod spectaculos, printr-o adevărată forță și ironie a istoriei, în viața României contemporane, după prăbușirea sistemului totalitar.

În condițiile existenței economiei libere de piață, din nou se ridică problema nașterii burgheziei, necesitatea ei fiind o opțiune strategică pentru momentul istoric pe care-l trăim. Nevoia încurajării, prin mecanisme instituționale, a burgheziei și a categoriilor profesionale pseudo-burgheze, după expresia lui Manoilescu, adică a clasei de mijloc, într-un limbaj contemporan, este o cerință acută a dezvoltării societății noastre.

Alături de Ștefan Zeletin³, Mihail Manoilescu ne oferă cea mai profundă și nuanțată analiză politologică și sociologică a „carierii” milenare a burgheziei în literatura secolului XX, având ca expresie directă relevarea caracteristicilor burgheziei române în raport cu cea europeană (Manoilescu, 1943). Autorul își propune, și reușește, să elaboreze o carte de știință, analizând și explicând fenomenele burgheziei contemporane românești „pe toate planurile ei de manifestare” (Manoilescu, 1997, 60). Este – după expresia autorului – „o cercetare a meritelor și scăderilor burgheziei pe canavaua ideii de națiune” (Manoilescu, 1993, 63). Dacă pe Zeletin l-a preocupat identificarea „forțelor de propulsie care au ridicat burghezia”, Manoilescu încearcă să descifreze marile „permanențe și constante ale burgheziei, în calitate de clasă organizatoare a

producției” (Manoilescu, 1997, 64). Pe Zeletin l-a preocupat „imensa sete de putere” (Manoilescu, 1997, 64), de acaparare a burgheziei, în faza sa de creștere și afirmare; Manoilescu, în schimb, a dezvoltat atribuțiile sociale și sufletești ale burgheziei, realizând o neegalată analiză sociopsihologică a acesteia.

Contribuția fundamentală a lui Manoilescu în domeniul științelor sociale constă, deci, în elaborarea teoriei burgheze, operaționalizată la studiul de caz al burgheziei române (Costea, 2001, 295-299). Prin includerea tuturor lucrărilor de specialitate ale epocii, analizele sale se fundamentează pe o bibliografie de specialitate impresionantă din domeniile: istoriei, sociologiei, economiei, politologiei și psihologiei. Sunt cel puțin zece mari idei care reflectă, după opinia mea, principalele componente analitice ale teoriei burgheziei din perspectivă istorică și pe care le voi dezvolta în continuare.

În primul rând, *ideea de clasă* concepută ca un grup social, alcătuit din numeroase familii, având o durată și continuitate prin filiație și care-și păstrează constante anumite caracteristici sociale, economice și psihologice. Fiind un grup social ierarhic și orizontal, clasa are, ca element esențial, posesiunea sau neposeziunea averii, precum și un patrimoniu spiritual specific ce determină permanențele sale psihice. Spre deosebire de Virgil Madgearu sau Petre Andrei, formulează, într-un fel propriu, funcția socială a clasei corelând-o cu ideea de putere, definită prin facultatea acesteia „de a se pune în grevă” și „prin mărimea răului pe care greva ei l-ar produce colectivității naționale” (Manoilescu, 1997, 83).

În al doilea rând, *categoria sociologică a burgheziei*, pe care o analizează, în sens istoric, după enciclopedii și autori. Face

amplu referiri, de la *Istoria generală a civilizației în Europa* a lui Francois Guizot (2000), *Enciclopedia științelor sociale* a lui Karl Brinkmann sau *Dicționarul politic și critic* din 1932 al lui Charles Mauras, până la celebrele lucrări ale lui Vilfredo Pareto sau Werner Sombart.

Punând accentul pe spiritul burghez, după Manoilescu, noțiunea de burghezie devine la Sombart „mai mult una individuală și psihologică decât una colectivă și sociologică” (Manoilescu, 1997, 93). Pentru Manoilescu, burghezia este o „clasă socială aproape milenară a cărei funcție principală este organizarea muncii și producției (întâi manufacturiere și apoi a oricărei producții) pe baza posesiunii instrumentelor ei” (Manoilescu, 1997, 98).

Anvergura lecturilor și, mai ales, cunoașterea profundă a literaturii de specialitate a vremii la nivel european și mondial îl ajută să descifreze pe larg toate funcțiile ce reveneau burgheziei în cadrul societății. Fiind în mare măsură proprietara mijloacelor de producție, ea îndeplinește atât o funcție de conducere politică pentru conservarea și dezvoltarea statului (Manoilescu, 1997, 263), cât și una culturală. În câmpul culturii ea are trei roluri deosebite: este producătoare, distribuitor și consumatoare de valori culturale, îndeplinindu-și, după opinia lui Manoilescu, în mod strălucit această misiune în mijlocul poporului românesc (Manoilescu, 1997, 299). Apoi, a formulat ideea distincției dintre interesul național și interesul burghez, ca instrument de analiză istorico-sociologică a burgheziei românești, relevând, în chip deosebit, importanța burgheziei ardelenice în România întregită. Constată, cu regret, că frumoasele tradiții ale negustorilor brașoveni și făgărășeni și mai ales acelea ale instituțiilor lor bancare, au fost persecutate, în mod sistematic, de liberali. Socotește, pe bună dreptate, că Ardealul,

având o țărănime prosperă, comparativ cu cea din Vechiul Regat, poate constitui baza organică sănătoasă pentru „o economie burgheză superioară” (Manoilescu, 1997, 197). În opinia lui Manoilescu, burghezia ardeleană se înfățișează ca un volum încă neutilizat de „virtualități și făgăduințe” pentru consolidarea puterii ei.

În al treilea rând, desprindem *ideea structurării burgheziei pe două niveluri distincte*: a) burghezii propriu-ziși, incluzând pe marii industriași, marii comercianți, bancherii, marii proprietari rurali și b) pseudo-burghezii sau cei care exercită profesii liberale și care construiesc cadrul juridic, administrativ, tehnic și cultural necesar pentru organizarea muncii și producției (inginerii și economiștii, magistrații și avocații, medicii, profesorii și universitarii, înalții funcționari și ofițerii). Manoilescu definește, cu claritate, și particularizează burghezia română în raport cu cea europeană, pornind de la cele două niveluri menționate.

În al patrulea rând, Manoilescu aduce o serie de precizări conceptuale legate de *trinomul burghezie – capitalism – liberalism*. Cele trei realități și fenomene care se împletesc și sunt inseparabile „au apărut la epoci îndepărtate între ele” (Manoilescu, 1997, 94). Burghezia a existat începând cu secolul al XII-lea și a trăit până la sfârșitul secolului al XVI-lea „fără să se poată vorbi în tot acest răstimp de capitalism și cu atât mai puțin de liberalism” (Manoilescu, 1997, 95). Ea s-a dezvoltat în ambianța medievală înaintea capitalismului liberal, care este o creație a veacului al XIX-lea. Concepția economică tipică pentru această fază, după Manoilescu, a fost corporatismul⁴. Odată cu începutul secolului al XVI-lea, când apar cele dintâi manifestări economice și sociale capitaliste, burghezia trăiește de-a lungul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea în ambianța

politică a monarhiei absolutiste. Acum, spiritul de întreprindere s-a suprapus peste cel burghez tradiționalist, dând naștere spiritului capitalist. Concepția economică tipică pentru această fază a fost mercantilismul.

La finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a apărut liberalismul bazat pe principiile liberei concurențe și a neintervenției puterii publice în viața economică. Burghezia s-a dezvoltat în ambianța politică a constituționalismului democratic. Concepția economică tipică acestei faze a fost *laissez faire, laissez passer* (Manoilescu, 1997, 94-123).

Dând dovadă de un spirit atotcuprinzător și sintetic, eruditul Manoilescu ne oferă cea mai frumoasă și colorată imagine a evoluției istorice a burgheziei, analizele sale putând fi comparate, din punct de vedere științific, cu teoriile actuale ale modernizării și dezvoltării. Totodată, adept al neoliberalismului, încă din anii 1922-1923, Manoilescu s-a străduit să dezvăluie misiunea burgheziei în domeniul liberalizării și democratizării societății românești. Mai târziu, sub influența evenimentelor politice europene și românești, va socoti componenta liberalismului ca fiind cea mai supusă uzurii istorice a vremurilor.

În al cincilea rând, Mihail Manoilescu aduce în istoria și sociologia românească cea de-a doua serie de contribuții teoretice și metodologice privind *formularea regulărilor sociale* „a arderii etapelor” de evoluție a societății românești. Fenomene care în Occident s-au produs timp de secole, la noi s-au desfășurat pe scara deceniilor. „Sub raport economico-social evoluția noastră a realizat în mai puțin de un secol, trei etape ale capitalismului” (Manoilescu, 1997, 126), cel comercial, industrial și organizat. Astfel, spune Manoilescu, „în mai puțin de un veac, România a ars toate etapele evoluției sociale și economice

într-un curs precipitant, care nu-și poate găsi oprire și răgaz” (Manoilescu, 1997, 126).

În al șaselea rând, alături de Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu (Zeletin, 1925 ; Lovinescu, 1972), Mihail Manoilescu a afirmat, într-o manieră proprie, de mare profunzime analitică, *rolul „axial” al industriei* în dezvoltarea societății, aceasta fiind „cheia bogăției statelor moderne”. Dincolo de superioritatea și virtuțile economice ale industriei, ea constituie, pentru Manoilescu, o bază de cultură și educație, întreținând „acea multiplicitate de specialități tehnice și științifice care constituie frumusețea culturii moderne” (Manoilescu, 1997, 191).

În al șaptelea rând, Mihail Manoilescu aduce o contribuție semnificativă la *relevarea rolului și valorilor instituțiilor moderne*, precum și a semnificației acestora la români. Fiind, în concepția analistului, instrumente de „continuitate și stabilitate socială, prin care se exercită, în mod permanent, influența educativă a elitei naționale asupra maselor” (Manoilescu, 1997, 191), instituțiile îi formează pe oameni. Ele lucrează „ca un magnet – spune Manoilescu – menit să atragă veșnic pe oameni mai sus decât îi mână propria lor valoare” (Manoilescu, 1997, 274), producând permanent îmbunătățirea și rafinarea moravurilor. Apropiindu-se de subtilitatea gândirii lui Alexis de Tocqueville (1995) în privința influenței instituțiilor asupra mentalităților, Mihail Manoilescu crede că „marea misiune” a acestora este de a influența sufletele și a crea „moravuri la înălțimea lor” (Manoilescu, 1997, 273). El face o clară distincție între problema generală a valorii educative a instituțiilor și cea particulară a valorii și oportunității instituțiilor de import în țările înapoiate. Împărtășește opinia lui Eugen Lovinescu privind importanța pe care o au instituțiile

de tip european în procesul de dezvoltare la români. Totodată, consideră ca fiind necesară încercarea de realizare a unui inventar al instituțiilor trecutului pentru a găsi unele lacune în modul de constituire a celor contemporane. Fiind, în mare parte, de acord cu oportunitatea instituțiilor de import, consideră totuși că ele sunt „suspecte de inadaptabilitate” deoarece prezintă câteodată un decalaj prea mare între exigențele lor și starea moravurilor, opera de educație devenind astfel imposibilă „fiindcă pretinde un salt ce depășește firea omenească” (Manoilescu, 1997, 275).

Este limpede că analizele lui Manoilescu despre rolul și importanța instituțiilor își păstrează întru totul actualitatea. Dacă societatea românească a fost supusă modernizărilor bruște, iar prin supra-ambalarea mecanismelor instituționale, conflictul dintre tradiție și europenizare a fost o constantă a gândirii politice românești de mai bine de două veacuri, în momentul de față, eliberându-ne de obsesia Europei, putem privi cu calm și liniște la continuitatea instituțiilor și a culturii noastre, acționând în direcția bunei lor funcționări. Iar în acest demers, ideile lui Manoilescu pot fi mult mai bine cunoscute și valorificate.

În al optulea rând, menționăm contribuția lui Manoilescu la *descifrarea „deficitului” de responsabilitate a burgheziei românești*. Întrebându-se retoric dacă burghezia română întrunește sau nu un „cumul de superiorități” absolute, închegate într-un ansamblu armonios specific elitei, constată, cu regret, atât lipsa acestora, cât și egoismul și nivelul ei sufletesc inferior. „Burghezia noastră – spune Manoilescu – n-are generozitate, n-are caracter, n-are ținută” (Manoilescu, 1997, 351). Explică, pe larg, cauzele ce determină inferioritatea sa sufletească, comparativ cu celelalte clase și categorii sociale. Ea nu are generozitate

pentru că nu se interesează decât rareori de soarta maselor. Nu are caracter pentru că oamenii cu înalte funcții în stat sau în ierarhia culturală dau dovada „unei inconsistente care uimește și dezgustă” (Manoilescu, 1997, 352). Fenomenul, denumit de Vilfredo Pareto „circulația elitelor” nu este, la noi, nici studiat, nici apreciat din perspectiva reînnoirii burgheziei noastre, oricine fiind capabil să intre și să se mențină în interiorul ei, fără să existe – după Manoilescu – „sentimentul intim și adânc al inegalității create de merit” (Manoilescu, 1997, 356). Din aceste motive apreciază că burghezia română nu reprezintă încă o elită.

În al nouălea rând, socotim că Mihail Manoilescu, prin excelenta sa capacitate de sinteză, a surprins cel mai bine *psihologia și stilul de viață al burgheziei românești*. În perioada interbelică, mai mulți istorici, sociologi, filosofi, literați au încercat să releve trăsăturile specifice ale burgheziei românești, comparativ cu cea europeană (ca de pildă Nicolae Iorga, Dimitrie Drăghicescu, Ștefan Zeletin, Constantin Rădulescu-Motru) (Drăghicescu, 1995; Rădulescu-Motru, 1999, 1938; Zeletin, 1925). Manoilescu ne oferă însă cea mai amplă, sistematică și originală analiză a spiritului capitalist la români. Ideile lui își păstrează forța de comparație atât în raport cu burghezia europeană, cât și cu burghezia post-decembristă, prea puțin conturată, structurată și încheșată în România, aflată de mai bine de un deceniu și jumătate în „cicloul” tranziției spre economia de piață.

Mihail Manoilescu, în acord cu cei mai mulți intelectuali de elită ai vremii, considera că „spiritul nostru este departe de a reprezenta o predispoziție pentru capitalism. Firea noastră ne face mai curând anticapitaliști”, pentru că „românul n-are prin predestinație virtuți burgheze” (Manoilescu, 1997, 366).

Dacă Werner Sombart sau Max Weber (1993) apreciau că există atât popoare cu spirit capitalist, cât și altele refractare acestuia, Manoilescu consideră că popoarele, ca indivizi, se împart în mercantile și eroice, iar noi românii „ne găsim locul mai curând între popoarele eroice decât între cele mercantile” (Manoilescu, 1997, 367). Românii, fiind înrudiți cu tracii, latinii și slavii, nu au pentru capitalism o predispoziție etnică și, de asemenea, fiind un popor de păstori și agricultori, mediul înconjurător nu a favorizat deprinderile lor capitaliste. Când țaranul nostru „are bani – spune Manoilescu – face din ei salbe grele de aur adunate la gâtul fetelor, dar nu-i «plasează» și nu-i speculează” (Manoilescu, 1997, 367). Doctrina românului în afaceri este anticapitalistă, deoarece principiul lui de viață este conform zicalei populare, pe care o invocă analistul, „Mai bine cu un deștept la pagubă decât cu un prost la câștig” (Manoilescu, 1997, 367). „El nu vedește o concepție materialistă a vieții, ci una estetică” (Manoilescu, 1997, 367); bucuria de a fi împreună cu un om inteligent înseamnă pentru român mai mult decât însăși satisfacția câștigului. De asemenea, spiritul de inițiativă lipsește la români. Țaranul de la sat așteaptă totul de la cer, iar la oraș mistică cerului, spune Manoilescu, „își găsește corelativul în mistică Statului” (Manoilescu, 1997, 367-368).

Dacă concepția burghezului este cantitativă, el urmărind să-și sporească mereu agoniseala, românul are o viziune calitativă a vieții, chiar dacă idealurile lui nu sunt din cele mai înalte. În fundul sufletului său, observă cu finețe Manoilescu, „românul disprețuiește banul și atunci când îl are și mai ales atunci când nu-l are deloc” (Manoilescu, 1997, 368), dărnicia și risipa neavând nici o legătură cu suma

veniturilor lui. Și în raporturile individului cu societatea, românul e mai puțin predestinat să fie burghez. Dacă în Occident conformismul social exercită o adevărată „teroare” socială, acesta nu este prea strict la români. De asemenea, individualismul nu capătă, întotdeauna, forme care să favorizeze dezvoltarea activităților burgheze. Manoilescu e de părere că, dincolo de matricea lor organică, românii și-au format totuși, cu greu, unele trăsături burgheze specifice.

În acest context, spre deosebire de Constantin Rădulescu-Motru, care găsea drept singura caracteristică a individualismului românesc egocentrismul, din această cauză el neputând să fie creator de instituții (Rădulescu-Motru, 1938, 163), Mihail Manoilescu apreciază felul cum românii și-au construit instituții după modelul occidental și relevă cu pregnanță rolul acestora în crearea deprinderilor și virtuților utilitariste burgheze, ca de pildă: probitatea, exactitatea, seriozitate și rigurozitatea. Acestea, deși inferioare pe scara valorilor etice, reprezintă o componentă esențială a spiritului burghez. La fel ca și Ștefan Zeletin, crede în „revoluția spirituală” a neamului românesc, care trebuie să completeze evoluția sa economică, comentând însă cu umor faptul că nu stă scris în ceruri ca un întreg popor să treacă prin „mașina de deformat suflete a burgheziei” (Manoilescu, 1997, 370).

Ni se pare extrem de ingenioasă, din perspectivă istorică, construcția burgheziei românești, realizată de Manoilescu, pe scara celor două categorii de valori: valori egoiste și valori ideale. În ordine descrescândă, valorile egoiste ale burgheziei românești sunt: rangul, confortul și securitatea. „Caracteristica burgheziei românești – afirmă Manoilescu – este că ea prețuiește mai mult rangul decât averea” iar „goana după avere nu este decât un

mijloc de a obține ranguri sociale” (Manoilescu, 1997, 371). Fiind gata să sacrifice orice pentru rang, „burghezul român nu iubește rangul pentru a pune distanță între el și ceilalți oameni, ci numai pentru a fi prețuit, considerat, invidiat” (Manoilescu, 1997, 371).

Vanitatea ciocoiască a rangului a fost ilustrată, după cum știm, deseori în literatura română ante și interbelică. Dar nimeni, până la Manoilescu, nu a alcătuit o veritabilă teorie sociopsihologică a rangofiliei românești. Ea este analizată din perspectiva existenței celor trei scări care o compun: scara politică, scara intelectuală și scara averii. „Orice român – spune Manoilescu – vrea să fie întâi ministru, apoi profesor celebru și, numai la sfârșit, mare bogătaş” (Manoilescu, 1997, 373). Este, evident, o ambiție total inversă în raport cu dorințele burgheziei occidentale.

Dacă prioritatea criteriului intelectual și respectul acordat valorilor reprezintă o caracteristică frumoasă a societății românești interbelice, în momentul de față al dezvoltării societății românești acestea par să-și fi pierdut însemnătatea de odinioară. A rămas însă deplin valabilă constatarea lui Manoilescu potrivit căreia „năzuința spre avere fabrică escroci”, după cum „năzuința spre ranguri intelectuale fabrică impostori intelectuali” (Manoilescu, 1997, 373).

În legătură cu cea de-a doua valoare egoistă, confortul sau averea, Mihail Manoilescu face o constatare care a devenit axiomă în România post-decembristă: ușurința cu care burghezii cheltuiesc banii, întrucât „rentează” mai bine să fii risipitor decât econom, „debitorului – spune Manoilescu, de parcă ar avea în față pe numeroșii escroci post-decembriști – i se rezervă bucurii și surprize plăcute, care nu-l așteaptă niciodată pe creditor” (Manoilescu, 1997, 375). Apreciază că

„burghezia românească nu este burgheză în una din trăsăturile cele mai esențiale ; pe când Occidentul pune preț pe agonisire, siguranță și viitor, burghezia noastră pune preț pe cheltuială, pe satisfacții și prezent” (Manoilescu, 1997, 376).

Cea de-a treia componentă a egoismului burghez, securitatea, realizată prin avere și prin rentă, a dispărut din fizionomia spiritului burghez. Opinia strălucitului analist prefătează burocratismul unor procese sociale contemporane potrivit căroră „prin sistemul salariilor cât mai fixe și a asigurărilor sociale, întreaga societate intră într-un regim de pensionarism” (Manoilescu, 1997, 376).

Ierarhic, valorile egoiste la români, probate cu rigurozitate de Mihail Manoilescu, asemenea științelor exacte, se află în contrast cu cele occidentale, conferind burgheziei române un caracter *sui generis*, ea fiind înclinată într-o mai mare măsură spre un „stil boem de viață”. Specific în Occident doar artiștilor, la noi el devine o trăsătură a burghezului care este, cum plastic conchide Manoilescu, „un boem închis într-o colivie” (Manoilescu, 1997, 376).

A doua categorie de valori specifice burgheziei române, cele ideale, sunt, după opinia lui Manoilescu, în ordine descrescândă, tot în număr de trei : familia, patria și religia. Calitățile deosebite de sociolog și psiholog îi îngăduie să surprindă elementele ce conferă chintesență atât familiei burgheze, cât și celei pseudoburgheze. Evidențiază trăsătura profundă a burghezului român, și anume năzuința lui de a dori să aibă „o căsuță de familie în proprietate” (Manoilescu, 1997, 379), întrucât nicăieri „căsuța noastră” nu este mai bine portretizată decât la români. Ființă enigmatică în abstracția ei, dar „vie în prezență și căldură permanentă este căminul”. Acesta, așa cum atât de frumos glăsuiește Manoilescu, departe de a fi

ridicol, în momentele de criză ale familiei este în stare să păstreze ceea ce „afecțiunea, pentru o clipă deficientă, nu mai poate strânge” (Manoilescu, 1997, 380). Dacă pentru nobil copiii reprezintă permanența numelui și prelungirea, în viitor, a spiței, iar pentru țăran folos și sprijin, pentru burghez înseamnă toate aceste elemente la un loc, dar mai ales un scop în sine „față de care părinții se coboară – prin preocupările lor îngrijorătoare și prin sacrificiile lor continue – la nivelul de instrumente” (Manoilescu, 1997, 379). Relevă sintetic deosebirea dintre burghezie și clasa mijlocie, în privința creșterii copiilor. Prin educație, clasa mijlocie imprimă copiilor un sens serios și grav al vieții, în vreme ce burghezia îi lasă să perceapă viața prin prisma a ceea ce ea dăruiește, „decât prin ceea ce are dreptul să pretindă” (Manoilescu, 1997, 379).

A doua categorie de valori ideale este reprezentată de patrie. Manoilescu formulează opinia că burghezia română are mai multă conștiință și luciditate decât celelalte clase sociale, ea având rolul și răspunderea de a fi educator și conducător pe linia patriotismului, războiul de reîntregire ilustrând limpede acest fapt.

A treia entitate ideală, pe scara valorilor burgheze, este religia. Dacă teoreticienii occidentali, precum Max Weber sau Werner Sombart, au acordat importanță hotărâtoare religiei în procesul de formare și evoluție ale burgheziei, Mihail Manoilescu demonstrează, cu argumente deosebit de interesante, de ce religia nu are, la români, nici un fel de conotație sau legătură cu capitalismul. Burghezului român îi lipsește educația religioasă, preoții nefiind „sfătuitori în cazurile de conștiință, nici arbitri în dramele intime ale familiei” (Manoilescu, 1997, 388). Religia burghezului român este doar o „religie de duminică”. Ea este, ca formă

și conținut, departe de vălul mistic specific Occidentului, care a generat, deseori, un spirit religios deosebit de puternic sau chiar fanatic. În domeniul religiei, românii nu au o componentă sufletească de mare greutate. Sentimentele lor religioase își au obârșia în respectul pentru strămoși, românul vorbind adesea de „Dumnezeul părinților noștri”. Pentru noi religia – spune Manoilescu – înseamnă „poezie, romanticism, pitoresc; este o amintire de acasă, un pridvor de mănăstire, o noapte de Înviere cu lumânări aprinse care se răspândesc pâlپând pe ulițele satului” (Manoilescu, 1997, 388).

În sfârșit, ultima contribuție originală a lui Manoilescu, este precizia și forța de expresie prin care a alcătuit *portretele psihologice ale categoriilor profesionale burgheze și pseudoburgheze*, și care rămân un punct de referință cu totul aparte în analiza acestei clase interbelice. Minte inginerească, Mihail Manoilescu are o uluitoare capacitate de a organiza și sistematiza materialul, extrăgând concluzii de mare forță și expresie care ne ajută să înțelegem asemănările și deosebirile, precum și rolul în societate al marilor industriași, comercianți, bancheri, agricultori, ingineri, economiști, avocați, magistrați, medici, universitari, profesori de liceu, înalți funcționari și ofițeri. Întreaga galerie a acestora, precum și tot ansamblul coerent structurat al ideilor sale privind burghezia română se întipăresc, în chip adânc, în mintea și inima cercetătorului operei sale. Ne vom opri doar la categoria inginerilor și universitarilor, încercând să schițăm unele idei tipic manoilesciene.

Originea și profesiunea inginerească are o „asprime și rigurozitate” care-i face pe slujitorii ei „de multe ori neînțeleși și inaccesibili” (Manoilescu, 1997, 483). „Inginerii – spune Manoilescu – nu sunt rotunzi și plastici, ci liniari și cu muchiile

tari” (Manoilescu, 1997, 493). Ei sunt, în opinia lui Manoilescu, superiori multor profesii întrucât „raportul dintre ceea ce dau colectivității românești și ceea ce pretind de la dânsa este în avantajul lor moral” (Manoilescu, 1997, 493). Reproșează inginerilor faptul că „se încred prea mult în voința omului și în puterea lui”, uitând că societatea nu este așa de ușor de modelat precum fierul sau oțelul; de aici și unele decepții în acțiunile lor economice și mai ales sociale. Le impută, de asemenea, felul greșit în care-și ierarhizează preocupările: tehnicul, economicul și abia la sfârșit socialul. La ingineri trece întotdeauna pe primul plan tehnica pentru că studiile îndelungate – spune Manoilescu – „severe și absorbante” le-au generat o adevărată obsesie pentru ea. Este convins că „această scară ierarhică descendentă: tehnicul, economicul, socialul cu corelativul ei: randamentul, beneficiul, productivitatea va fi inversată într-o zi”, iar aceasta va însemna cea mai mare revoluție „nu numai în spiritul inginerilor”, ci în însăși funcționarea societății românești. Consideră cultura inginerului român de esență social-positivă, dirijată în direcția în care elita noastră e deficientă, ea fiind mult mai elaborată decât pare la prima vedere, deoarece inginerii se recrutează din cei mai buni absolvenți ai liceelor țării. Îi admiră pentru probitatea sufletească de care dau dovadă, denumind-o „rectitudine”, ea fiind explicată prin profesiunea tehnică și influența educației, întrucât nicăieri respectul pentru adevăr, spune Manoilescu, „nu este mai imperativ decât în tehnică” (Manoilescu, 1997, 496). Inginerul, observă atât de plastic analistul, „urăște îndoielile, nebulozitățile, penumbrelor” și vede viața clar „ca un desen pe planșetă, trasat în linii precise” (Manoilescu, 1997, 495). Alcătuiind sintetic portretul propriei profesii, conchide vizionar: inginerii

„sunt în lumea actuală ambasadorii cei mai autentici ai societății de mâine” (Manoilescu, 1997, 496).

Cu aceeași precizie și nuanță analizează categoria universitarilor care, după Manoilescu, alcătuiesc o lume eclectică „nu numai ca specialități culturale, ci și ca spiritualitate, concepție de viață și valoare sufletească” (Manoilescu, 1997, 503). Împarte universitarii în două categorii sufletești distincte: „cei care socotesc Universitatea și știința drept scop și cei care le socotesc drept mijloc. Cei dintâi sunt universitarii prin vocație; ei creează Universitatea. Cea de-a doua categorie e reprezentată de universitarii prin interes, ei sunt creați de Universitate” (Manoilescu, 1997, 503). Pentru universitarii prin vocație știința „este pasiunea lor și catedra viața lor” (Manoilescu, 1997, 504), ei formând „elita elitei noastre”. Categoria universitarilor prin interes o socotește a fi cea mai detestabilă, pentru că dintre „toate formele parvenitismului social, cel universitar este cu deosebire odios” (Manoilescu, 1997, 504). Manoilescu explică în cuvinte tranșante nașterea parvenitismului, socotind că universitarii din

interes „n-au cunoscut niciodată pasiunea de a gândi și a lucra din imboldul nestăpânit de adevăr”, încalcând, după opinia atât de inedită a marelui erudit, „a unsprezecea poruncă ce n-a fost scrisă pe tablele legii: să nu iei numele științei în deșert” (Manoilescu, 1997, 504).

Ideile lui Manoilescu, prin forța de expresie și frumusețea limbajului, rămân unice în literatura de specialitate.

Analizând, din perspectivă istorică, importanța și semnificația operei sale, cred că a-l uita pe Manoilescu înseamnă a proceda precum odinioară a făcut regimul comunist, întemnițându-l spiritual a treia oară⁵, prin ignorarea sau defăimarea ideilor sale. Pentru cel căruia puterea de ieri a vrut să-i distrugă identitatea prin moarte, îngropându-l într-un loc necunoscut, există un răspuns al istoriei care așează la locul cuvenit activitatea și destinele oamenilor. Ea reclamă, cu îngăduință, să-i restituim onoarea și meritele științifice, dincolo de rătăcirile dureroase pe care labirintul politic interbelic românesc și european l-a sădit în sufletele multor intelectuali morali și de elită ai țării, printre care se află, nu în ultimul rând, Mihail Manoilescu⁶.

Note

1. Vezi anexa lui Valeriu Dinu (1986) la volumul *Forțele naționale productive și comerțul exterior – Teoria protecționismului și a schimbului internațional*. București: Editura Științifică și Enciclopedică. Între 1922-1926 publică 18 lucrări științifice dintre care amintim: *Țărănism și democrație*, 1922; *Neoliberalismul*, 1923; *Politică producției naționale*, Editura Cultura Națională, 1924; *Cum putem reînvia leul de aur?*, Editura Cultura Națională, 1923 etc. A publicat în Franța în *Revue de Sciences Morales et Politiques*, *Annales des Finances*, *Revue d'économie politique*, *Les Annales Économiques*, *Année Politique Française et Étrangère*; în Italia în *Revista Bancaria*, *Revista Industria Lombarda*; în Germania în *Weltwirtschaftliches Archiv*, *Europäische Revue*, *Internationale Agrar Rundschau*; în Belgia în *Goemaere*; în Austria în *Panurope*. Între 1930-1937 publică volumele: *Le siècle du corporatisme*, Paris, Alcan, 1934 (376p.); *Le parti unique*, Paris, 1937 (250p.); *Încercări în filosofia științelor economice*, Monitorul Oficial, 1938 (245p.); *Curs de economie politică și raționalizare*, București, Editura Politehnică, 1940 (446p.); *Europa sud-estică în marele spațiu economic european*, 1942. *Lucrarea Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional* a fost publicată în limbile italiană, engleză, portugheză (1931) și germană (1937),

precum și *Partidul unic* în spaniolă (1938), română (1940) și germană (1941). A conferențiat în țară și în străinătate. S-a impus ca mare orator la dezbaterile de la Institutul Social Român, condus de Dimitrie Gusti. A participat, în 1929, la Paris, la conferințele de la *Societatea de Geografie* și de la *Camera de Comerț Internațional*; la Geneva, în 1930, la *Conferința Internațională Economică*; la Budapesta, în martie 1932, la *Conferința danubiană a Uniunii Paneuropene*; la Innsbruck, în Austria, în 1932, la *Conferința Camerei de Comerț Internațional*; la Basel, Elveția, în 1932, la *Congresul paneuropean* etc. (vezi, pe larg, prefața lui Valeriu Dinu, la Mihail Manoilescu, *Memorii*, I, București, Editura Enciclopedică, 1993, 9-12).

2. Vezi *Noua Constituție a României* (23 de prelegeri publice organizate la Institutul Social Român), București, Cultura Națională, f.a.; Mihail Manoilescu, *Neoliberalismul*, în *Doctrinile partidelor politice* (19 prelegeri publice organizate la Institutul Social Român), București, Cultura Națională, 1923.
3. Vezi Ștefan Zeletin (1925; 1927), *Burghezia română, originile și rolul ei istoric*, București, 1925; *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și burgheziei românești*, București, Editura Pagini agrare și sociale, 1927.
4. Începutul seriei istorice a corporatismului poate fi socotit din punct de vedere teoretic Ch. Fourier, în Franța, Th. Diamant și I. H. Rădulescu în România, urmând ca pragul teoretic semnificativ să fie exprimat de Mihail Eminescu, la 1880, și de Emil Durkheim, în Franța, cu celebra sa lucrare *De la divisiunea muncii* (1885). Apoi seria cuprinde reperele doctrine ale fascismului italian și, în final, doctrina corporatismului pur a lui Mihail Manoilescu (Ilie Bădescu, *Ideii politice românești. Doctrină și teorii*, București, Editura Mica Valahie, 2003, 174 și vezi, pe larg, capitolele *Ideea corporatistă* – I, II, III, *ibidem*, 173-210).
5. Mihail Manoilescu a fost arestat de trei ori. Prima dată a fost arestat în timpul Regenței, în octombrie 1927, fiind acuzat de amestecul său în „chestiunea Carol”, socotită de autorități „închisă”, după renunțarea prințului la drepturile sale de moștenitor al coroanei (1925) și aprobarea acestui act de Parlamentul țării (4 ianuarie 1926). (Vezi în acest sens și Mihail Manoilescu, *Memorii*, ed.cit., 114-128). A doua oară a fost arestat la 12 octombrie 1944 și eliberat în decembrie 1945 și apoi în 19 decembrie 1948, sfârșind în închisoarea de la Sighet (30 decembrie 1950).
6. Lucrarea a fost prezentată la Simpozionul științific dedicat lui Mihail Manoilescu din 9 decembrie 2005 de la Universitatea Politehnica București.

Bibliografie

- Costea, Ștefan. (coord.) (2001). *Sociologi români. Mică enciclopedie*. București: Editura Expert, 295-299.
- Drăghicescu, Dimitrie. (1995). *Din psihologia poporului român*. București: Editura Albatros.
- Guizot, Francois. (2000). *Istoria civilizației în Europa. De la căderea imperiului roman până la revoluția franceză*. Fundația Concept. București: Editura Humanitas.
- Lovinescu, Eugen. (1972). *Istoria civilizației române moderne*. București: Editura Științifică.
- Manoilescu, Mihail. (1943). *Rostul și destinul burgheziei românești*. București: Editura Cugetarea – Georges Delafras.
- Manoilescu, Mihail. (1997). *Rostul și destinul burgheziei românești*. București: Editura Athena, 60.
- Max Weber. (1993). *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. București: Editura Humanitas.
- Rădulescu-Motru, Constantin. (1938). *Psihologia poporului român*. În *Enciclopedia României*, vol. VII, Imprimeria Națională.
- Rădulescu-Motru, Constantin. (1994). *Cultura română și politicianismul. Personalismul energetic și alte scrieri*. București: Editura Eminescu.
- Ștefan Zeletin. (1925). *Burghezia română. Originile și rolul ei istoric*. București.

Tocqueville, Alexis de. (1995). *Despre democrație în America*, vol. I și II. București: Editura Humanitas.

Zeletin, Ștefan. (1925). *Burghezia română, originile și rolul ei istoric*. București.

Abstract

This paper, removing the ideological charge from which the defects and limits of Manoilescu's thinking originates, reveals the great value and contemporaneity of his ideas regarding the analyze of the Romanian bourgeoisie in relation with the European one. Manoilescu's fundamental contribution to elaborate the theory of the bourgeoisie, reflected by the case study of the Romanian bourgeoisie, is accentuated starting with ten large analytical components: the idea of classes, the sociological category of bourgeoisie, the idea of structuring the bourgeoisie in the two distinct levels, the formulation of the social regularity, the accenting of the role and value of the modern institutions, the psychology and life style of the Romanian bourgeoisie, the precision and force of the embodiment of the psychological profiles of the professional bourgeoisie categories.

I believe that Manoilescu's analysis, by language force and elegance, remains unique in the specialty literature.

Primit la redacție: decembrie 2005